

РЕЦЕНЗИЯ

от Тотко Нейков Стоянов, професор д-р, член на Научно жури, назначено със заповед на г-н Ректора на Софийски Университет „Св. Кл. Охридски“, (№ РД 38-407/ 14.07.2024), по конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 2.2. История и Археология (Археология – Тракийска Археология), обявен в ДВ бр. 55/ 28.06.2024 г.

1. В обявения конкурс, организиран по заявка на ФС на Исторически факултет за нуждите на Катедрата по Археология, единствен кандидат е гл. ас. д-р **Никола Петров Теодосиев**. Документите му са приети от Комисия назначена със заповед на г-н Ректора № РД 38-515/ 06.08.2024, а основание за неговото участие в конкурсната процедура е депозираната справка, че изпълнява минималните национални изисквания по чл. 26 от ЗРАСРБ.

Н. Теодосиев е завършил специалност История, със специализация по Археология, в Исторически факултет на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, през 1991 г. През 1992-1995 г. е редовен докторант към Катедра Археология на Софийски Университет „Св. Кл. Охридски“ с тема: „*Северозападна Тракия през V – I в. пр. Хр.*“ (защита 1998 г.), а от 1995 г., колегата е редовен преподавател в Катедрата по Археология (от 1998 г. гл. ас.).

В конкурса той участва с хабилитационен труд, публикуван и предоставен за оценка под заглавие: *КУПОЛНИТЕ ГРОБНИЦИ В ДРЕВНА ТРАКИЯ. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2024 г.* Участва и с една монография и 7 студии и статии по приложен списък. Монографията е докторската му дисертация, критично редактирана, допълнена и адаптирана за монографичен формат и публикувана на английски език през 2000 г. в поредицата BAR International Series (859) на издателство Archaeopress, Oxford. Всички останали публикации не са тематично свързани с проблематиката на дисертацията.

2. Никола Теодосиев е възпитаник на Националната гимназия за древни езици и култури, предпоставка за ориентиране към реализация в областта на тракийската археология, за което несъмнено е изиграло роля и участието му като доброволец в разкопки на екипа на Г. Китов още като ученик и студент.

Още с постъпването му в катедрата през 1995 г., на колегата Н. Теодосиев бяха поверени семинарните занятия на курса *Тракия и Югоизточна Европа през I хил. пр. Хр.* от бакалавърската програма на специалност Археология (до 2012 г.). От 2020 г. той е титуляр на този основен курс. От 2001 г. досега, той води лекционния курс *Погребални обреди и съоръжения през Късножелязната епоха V-I в. пр. Хр.* (45 ч. избираем), от бакалавърската програма на специалността. От 2004 г. досега, той води и лекционния курс *Монументална гробнична архитектура в Източното Средиземноморие през I хил. пр. Хр.* от магистърската програма на специалността (45 ч. избираем). От 2003 г. той води курса *Археология на България* (45 ч. задължителен) от бакалавърската програма на специалност

История (заочно обучение), а от 2012 г. и в бакалавърската програма на специалност История и география (30 ч. задължителен).

3. Монографията *Куполните гробници в Древна Тракия*, с която Н. Теодосиев участва в конкурса, е посветена на една от най-представителната група паметници от периода на разцвета на тракийската култура – куполните гробници, изследване пряко свързано с темата на конкурса за доцент по Тракийска археология. Тази проблематика е сред основните в изследователската и преподавателската му работа и в този смисъл изборът не е изненадващ. Предложеният труд има класическа структура – увод, три глави и заключение, аналитичен каталог на 15 избрани куполни гробници, списък на 25 куполни гробници (невключени в каталога), библиография и кратко резюме на английски език (общо 183 с.).

В свръхлаконичния *Увод* е очертана изследваната група паметници – 40 куполни гробници, известни към момента от Тракия,¹ съдържанието на трите глави и са обяснени мотивите за представянето на 15 гробници в аналитичния каталог – “... които са по-малко известни на проучвателите или досега не са били подробно анализирани и публикувани, или за които до момента липсват по-пълни данни.“, а представянето на останалите 25 в списък, в който е посочена тяхната датировка и основната литература, защото преобладаващата част от тях „... са били предмет на подробни публикации или на многобройни аналитични изследвания“.

Всички гробници от *Аналитичния каталог* са представени по константен модел, съдържащ: - История на откриването и разположение; - Могила; - Гробница; - Погребение; - Находки; - Датировка; - Други обредни действия и находки (където са налице); - Библиография. При 13 от гробниците след текста са представени илюстрации, планове и разреза (с обща номерация), а при първата от Акьорен, пров. Къркларели, седем снимки на куполната камера, направени на място от автора. За други шест гробници е посочено, че са посетени от автора в периода между 2004 и 2006 г. и е констатирано на място състоянието им и са направени снимки. Може само да се съжالياва, че поне част от тях не са приложени в каталога, защото вероятно към днешна дата и това не може да се види. Следва да се добави, че за двете гробници от Равногор авторът има преки наблюдения в периода на проучванията като участник в екипа на Г. Китов (а за гробница № 2 и като пряк ръководител).

Привличането и синтезирането на оптимум информация по посочените компоненти, включително от публикации, касаещи пряко или косвено представената гробница, имат за резултат актуален „портрет“ на всеки от петнадесетте паметника. Тази част на предложената монография има, според мен, висока научна стойност с ясни приносни елементи.

Гл. I. *Произход на куполните гробници в Тракия (11-22)* представя актуален синтез на възникването и формулирането на въпроса за произхода на куполните гробници с откриването на гробниците при Мезек и Вълче поле през 30-те години на XX век (хипотезата, че тези паметници са проява на съхранена микенска традиция в северните части на Балканския полуостров) и развитието на дискусиите в хода на времето с

¹ Авторът не е коментирал актуалността на четири куполни гробници от района на Каварна и Калиакра от публикации на Г. Китов *Куполните гробници на нос Калиакра и нос Чиракман край Каварна*. – *Terra Antiqua Balcanica*, IV, 1990, 116-121; същия Записки на един могиляр. София, 2008, 7-8, една от които съобщена и в негова публикация (№ 15, с. 111 от списъка Статии и студии).

откриването на нови куполни гробници в Тракия в контекста на развитието на изследванията по проблематиката в Егейския басейн и Средиземноморието. Бих отбелязал, че кандидатът е публикувал вече задълбочени изследвания по темата (срв. № 37, 41 от списъка Статии и студии) и тук проличава вниманието към изследваната тема до момента.

Посочвайки, че изследванията на скалните гробници в Югоизточна Тракия и някои гробници от ранножелезните некрополи на о. Тасос от последните десетилетия на XX век са подхранили идеите за контюнитет, Теодосиев е на мнение, че те „трудно могат да се приемат като преки предшественици на градените монументални куполни гробници, които се появяват в Тракия около средата на IV в. пр. Хр., тъй като последните се отличават с прецизен градеж и конструкция в стила на гръцката архитектура и архитектурните им особености индикират външни влияния“. С идеята да проследи зараждането и развитието на толосите и разпространението им и запазването на традициите, авторът прави преглед от появата им в Крит през раннобронзовата епоха и запазването им като архитектурна форма до къснобронзовата епоха и първите векове на желязната епоха, развитието на тази форма в континентална Елада и реминисценциите в някои области до геометричния период, както и документираните археологически и доловими и в изворите данни за ритуални действия при микенските гробници до много късно. Проследено е разпространението на толосите в Анатолия и запазването на традицията в някои райони до VII-VI в. пр., появата на куполни гробници в Северозападна Анатолия в класическата и ранноелинистическата епоха, което би могло да се свърже с възможност за заимстване на формите в Тракия. Н. Теодосиев е на мнение, че вероятно районът, в който най-ясно може да се проследи контюнитетът от къснобронзовата до класическата епоха е Тесалия (със сравнения на конкретни паметници с такива в Тракия). Допълнително, след обстоятелствения преглед на данните от Тесалия, в подкрепа на тази идея, той изтъква появата на нови данни от изследванията през последните десетилетия от територията на древна Македония - на куполни гробници от ранния некропол на Пидна (от северната страна на Олимп), на доста примитивни подобни съоръжения от областта Алмопия (Констандия и Продромос [не са до Пела, с. 19]), в северната част на страната (завладяна от македонците по-късно, срв. Делев 2014, 71), и накрая, куполна гробница от края на IV-началото на III в. пр. Хр. при Дервени (ант. Лете), редом до типичните за Македония гробници с полуцилиндричен свод и масивните саркофагоподобни гробове с богат инвентар. В търсенето на възможните форми на контакти и пренос и/или взаимстване на идеи за коментираните гробници са дискутирани и контактите вследствие на гръцката колонизация по бреговете на Тракия или пребиваването на траки в Елада. Обърнато е внимание и на появата на куполни гробници в Боспорското царство, както и на сходни форми на толоси в Етрурия, което не е задължително да се свързва с процесите в Тракия. В този случай, кандидатът е склонен да допусне, „че микенските куполни гробници, както и куполните гробници от Тъмните векове в Елада, са основните които са оказали влияние при появата, както на етруските, така и на тракийските куполни гробници.“(с. 22)

В заключение Теодосиев обобщава, „... че произходът на тракийските куполни гробници около средата на IV в. пр. Хр. представлява комплексен и многостранен процес, повлиян от разнообразни и асинхронни фактори, ситуирани в изключително динамична културна и политическа среда. Несъмнено е обаче, влиянието на гръцката гробнична

архитектура от късноеладската епоха насетне се явява водещият фактор при този динамичен процес.“ (с. 22)

Гл. II. *Типология, хронология и разпространение*, представя една актуализирана типология на куполните гробници в Тракия и дискусия за хронологията и разпространението им в контекста на откритите паметници през последните две-три десетилетия. Имайки пред вид предложените до момента типологии на М. Русева (2002) и Ю. Вълева (2013), Теодосиев предлага типология близка до тази на М. Русева, състояща се от два основни типа – *Еднокамерни* и *Многокамерни* [гробници], подразделени на подтипове в зависимост от наличие или не на допълнителни компоненти.

Еднокамерни: • с гробна камера без допълнителни помещения; • с гробна камера и дромос; • с гробна камера, дромос и преддверие.

Многокамерни: • двукамерни с куполна гробна камера и предгробна камера; • двукамерни с куполна гробна камера, предгробна камера и дромос; • двукамерни с куполна гробна камера, предгробна камера и преддверие; • двукамерни с куполна гробна камера, отворена предгробна камера и преддверие; • двукамерни с куполна гробна камера, предгробна камера, преддверие и стълбище с площадки (*Четиньова могила*);

• трикамерни с куполна гробна камера, две предгробни камери и дромос (*Мезек*);

• трикамерни със саркофагоподобна гробна камера, две предгробни камери (едната куполна) и дромос (*Голяма Косматка*) – *хибриден вариант*;

• четирикамерни с две куполни гробни камери, предгробна камера, странична камера и преддверие (*Гагово*).

• осемкамерни със саркофагоподобна гробна камера, предгробна камера, шест странични камери (една куполна) и правоъгълен план на цялата конструкция (*Оструша*). – *хибриден вариант*. Тук следва да има корекция. Комплексът съдържа общо шест камери, като страничните са пет.

Тази типология въвежда четири уникални гробници, чиито имена нарочно съм посочил в скоби. Тя е гъвкава и отворена, особено ако се уговорят дребни допълнения. 1. Идеята за варианти да е валидна за всички подтипове, защото бъдещите открития вероятно ще ни изправят пред нови комплекси с непознати досега елементи, някои от които вероятно също ще носят *хибридност*. Всъщност, вероятно и при гробницата в Четиньова могила би следвало стълбищата и площадките да носят белег на *хибридност*. 2. От гледна точка на прецизност на съдържанието брой камери, според мен, вторият тип вместо Многокамерни би бил по-точен като наименование *Многосъставни* (защото една, две и три камери са все още бройни), а четири и повече – многокамерни. Тогава комплексите при Гагово и Оструша ще са варианти на подтип Многокамерни и обозначени с вариант, описващ особеностите им с хибридност или не, както и бъдещите многокамерни комплекси. И в двата случая, всъщност, е налице развитие на комплекса от първичен вариант с по-малко елементи, т.е. принадлежност към друг първичен подтип или вариант, към следващ, указан в тази типология.

В допълнение към типологията, авторът обръща внимание на разнообразните строителни материали и различните техники на градеж, прилагани при строежа на тракийските гробници, включително и куполните, които също определят специфични характеристики на всеки паметник. Със сигурност важно допълнение са разграничените

при куполните камери три варианта, обусловени от конструкциите им: - 1. кошеровиден купол, изграден от сегментни блокове или от ломени камъни и плочи, документиран при голям брой гробници. - 2. Комбинация от кошеровидна и камбановидна секция, приложен, засега, само при Казанлъшката гробница. – 3. Гробници-толоси, при които над основата е изградена висока цилиндрична част, следвана от купол от конзолно нададаващи се редове от сегментни блокове или комбинация от такива и радиално наредени трапецовидни блокове. Докато първото решение е приложено при девет гробници, второто е налице само при гробницата в могила Шушманец.

Други важни архитектурни елементи, които придават качество на съответните куполни гробници, са монументалните фасади, при някои от тях, с фронтони и акротерии, често комбинирани с дорийски или йонийски рамки на вратите, както и каменни или метални врати с моделирани или реални конструктивни елементи. Наличието на живописна декорация, засега само при гробниците от Казанлък и Александрово, също е индикация за високия статус на погребаните в тях представители на висшия елит. Авторът обръща внимание на факта, че куполни гробници се откриват в близост с гробници с правоъгълна гробна камера, в един и същи некропол или дори в една могила (Жаба могила), което може би свидетелства, „че в Древна Тракия са липсвали някакви строго определени правила, традиции или пък стриктни религиозни канони, които да са налагали строежа само на куполни или само на правоъгълни гробници в даден некропол“. Засега не е ясно „поради какви причини определени тракийски царе и аристократи в едни случаи са били погребвани в куполни, а в други случаи в правоъгълни гробници.“ Той допуска, че вероятно различни фактори са определяли конкретните решения – „специфични религиозни вярвания на конкретния индивид, ... родови традиции, ... актуални тенденции в архитектурния дизайн, или ... просто личен избор и предпочитание какъв тип гробница да бъде построена“ (26-27). Това е повод да изтъкне, че в Казанлъшката долина е налице „най-голямата концентрация на изключително разнообразни типове гробници ... с уникален архитектурен дизайн ... и такива, които се явяват най-забележителните по размер и декорация гробници в Древна Тракия“ (27).

Очаквано е отделено внимание и на въпроса (проблема) за хронологията на гробниците в Тракия. Тедосиев изтъква, че въпреки наличието на гробниците при Ружица (ок. първата половина на V в.) и тази при Руец (посл. четвърт. на V в.), и двете с правоъгълна гробна камера (пропусната е гробницата при Татарево, също от V в.), строежът на монументални гробници в Тракия през V в. пр. Хр. остава спорадично явление; засега най-ранната куполна гробница, открита при Ериклидже край Къркларели, датира от ок. средата на IV в. пр. Хр. Този факт му дава основание да заключи, че времето на появяването на куполните гробници в Тракия съвпада с последните едно-две десетилетия от съществуването на Одриското царство, преди завладяването му от Филип Македонски (27). Разцветът на строежа на куполни гробници в Тракия е кратък – около 60 – 70 години, от последните десетилетия на IV до първите десетилетия на III в. пр. Хр., което съвпада с периода на обособяване на независими тракийски царства след 323 г. пр. Хр., най-значимото от които е това на Севт III. От това време датират голяма част от тракийските куполни гробници, основна част от тях съсредоточени в района на Севтополис“ (27-28). Извън коментар, обаче, остават куполните гробници от Югоизточна Тракия.

След посочения период, куполни гробници се строят в Тракия инцидентно, засега познати единствено в Родопите – гробницата при Боровица (втора пол. на III – първа пол. на II в. пр. Хр.) и двете гробници при Равногор (втора пол. на II - първи десетилетия на I в. сл. Хр.). „Тези късни куполни гробници в Родопите се явяват регионален феномен, който показва спорадичен континуитет при строежа на подобни паметници през късноелинистическата епоха.“

Според автора, двете куполни гробници, открити при Малко Търново, датирани II – нач. на III в. сл. Хр., са своеобразен регионален ренесанс на архитектурните традиции от предримска Тракия в Странджа, който „вероятно се дължи не само на икономическия потенциал на местната тракийска аристокрация през римската епоха, но представлява и своеобразна политическа изява, предполагаща желание да се подчертае връзка с периода на независимите тракийски царства от къснокласическата и елинистическата епоха.“(28).

Н. Теодосиев обръща внимание на факта, че преобладаващата част от куполните гробници се намират на юг от Хемус, на територията на Одриското царство, а на север от Хемус са известни само три куполни гробници на територията на гетите в Североизточна Тракия. Според него, „това специфично разпространение вероятно се дължи на обстоятелството, че елинизацията в Южна Тракия е била много по-силна, отколкото в Североизточна Тракия, като ... на юг от Хемус този процес хронологически е предхождал завладяването от Македония. Голяма част от куполните гробници в Тракия са групирани в определени райони, несъмнено свързани със съществуването на местни династически центрове, като засега единствено гробниците в района на Севтополис могат със сигурност да се свържат с конкретен династически център, ... добре засвидетелстван в писмените извори и епиграфските паметници. Показателен за политическата мощ и културния разцвет на царството на Севт III е фактът, че именно в района на Севтополис са открити най-големият брой куполни гробници в Тракия ... и двете хибридни гробници с куполни помещения.“(28-29). Тезата за елинизацията, като определящ фактор за строителство на куполни гробници, е, според мен, дискуссионна, но тук няма пространство за това.

Гл. III. *Политически, социален и религиозен контекст.* Материята, обект на анализ и интерпретация в тази глава по презумпция има повече имагинерен характер. Безспорно е, че монументалните тракийски гробници от къснокласическата и елинистическата епоха са били предназначени за погребения на представители на племенната аристокрация и царете. Поради обстоятелството, че в тракийската погребална практика имената на покойниците не са били изписвани някъде, рядко има източник за сигурна идентификация на погребаните. Единствената гробница в Тракия, засега, която със сигурност е свързана с конкретен владетел, засвидетелстван в историческите извори, е гробницата в могилата Голяма Косматка при Шипка.² Четири предмета от богатия инвентар – бронзов шлем, сребърни каничка и каликс-купа с надпис „на Котис“, златен венец с дъбови листа и бронзовата глава от статуя на мъж, открита пред гробницата, с портретните черти на Севт III, известни от монетни емисии, свидетелстват, че гробницата е свързана с одриския цар. Липсата на физически останки на възрастен мъж и датировката на част от артефактите ок. края на първата четвърт на III в. водят към хипотезата, че вероятно е налице символично

² Твърдението на автора, че гробницата се намира в некропола на Севтополис е неточно. Могилата Голяма Косматка отстои на ок. 9 км от града

погребение (*кенотаф*), извършено двадесетина години след предполагаемата смърт на царя. Този сценарий е приет и в пълната публикация на комплекса от заместник-ръководителя на разкопките Д. Димитрова (2015). Спор съществува за датата на кенотафа. Колегата Теодосиев е представил друга, не особено ясна и аргументирана версия.

Друг случай с вероятна писмена информация за погребания, е гробницата при Александрово, забележителна със сцените на хероически банкет и лов на глигани и елени в гробната камера и бойни сцени в дромоса, също е обект на оживени дискусии. В гробната камера има графито - мъжка глава в профил и над нея името *Кодзимасес* и епитет *хрестос*. Н. Теодосиев приема интерпретацията на Г. Китов, че това е аристократът погребан тук. За четенето на името той цитира публикация на Н. Шаранков, ерудиран специалист по гръцка епиграфика, в чиято аргументация това не би могло да бъде името на покойния, нито дори на живописеца, а е на автора на графита, но игнорира мнението му.

Друг интересен пример за надпис с името на вероятния погребан в гробница е открит край Смядово. Върху фасадата, над входа, има двуредов надпис *Гонимаседзе, жена на Севт*. В случая е интересно, че знаем, че тази знатна тракийка е погребана в гробницата, но не знаем какъв статус е имал мъжът ѝ с популярното (царско?) име Севт.

Теодосиев се обръща към някои писмени сведения, които се отнасят за есхатологичните представи на тракийската аристокрация и царе, свързани основно с тракийски митологични персонажи, които „ясно свидетелстват, че някои тракийски царе са били обожествявани след смъртта си и са били почитани като безсмъртни херои и антроподемони, които ще се възродят от подземния свят в образа на божества.“ (35). Един от тях бил Залмоксис, гетски митичен цар и жрец, почитан като върховно божество. Залмоксис основал мистерии при гетите и ги учел, че посветените са безсмъртни. Той построил подземно жилище, където се скрил и откъдето се завърнал на четвъртата година. Така гетите му повярвали, че покойниците са безсмъртни, ако се присъединят към Залмоксис, и ще се завърнат Херодот добавя още детайли, касаещи култа на божеството, и по-специално човешките жертвоприношения, при които пожертваните са били считани за пратеници, отиващи при Залмоксис. Според Страбон, Залмоксис бил жрец, който станал бог при гетите. Той обитавал пещера, разположена в свещената планина Когайонон. Тези писмени свидетелства биха могли да се асоциират със символичната смърт и възраждането на божеството, а подземното жилище или пещерата на Залмоксис като символичен еквивалент на монументалните царски гробници. Когайонон би могъл да се асоциира с тракийските надгробните могили, възприемани като свещена планина (35-36).

Друга група свидетелства са свързани с митичния цар на едоните Резос, който според Псевдо-Еврипид нямало да отиде в тъмната земя, но скрит в пещерите на планината Пангей, ще лежи като антроподемон, гледащ към слънчевата светлина така, както Орфей (?), прорицателят на Бакхус, обитавал Пангей, бидейки почитан от посветените. Есхатологични представи, свързани със смъртта и възраждането, могат да бъдат доловени и в литературните свидетелства, описващи слизането на митичния тракийски цар, жрец и певец Орфей в подземния свят, за да търси своята съпруга, и неговото завръщане от света на мъртвите. Античните писмени сведения за гроба на Орфей показват, че той е бил

свещено място и дори хероон и светилище, свързани с култа към покойния митичен тракийски цар, съпътстван с пророчества (36-38).

Авторът разглежда и други антични исторически сведения, отнасящи се за хероически погребения на тракийски аристократи и на знатни елини в Тракия. – на Милтиад Стари, свързан с колонизацията на Тракийския Херсонес, на героя от Троянската война Протезилай, погребан при Елеус на Тракийския Херсонес, на спартанския военачалник Бразидас, погребан близо до агората на Амфиполис. От тези данни става ясно, че описаните тракийски погребални обреди, по-специално жертвоприношенията и възпоменателните игри, показват, че някои тракийски аристократи са били хероизирани по начин, сходен с елинските хероически обреди. Същевременно описанието на Херодот на гробницата на Протезилей, която била храм и светилище с впечатляващи дарове, напомня монументалните тракийски подмогилни гробници, въпреки че те не са били храмове. Според автора, тези сходни елементи в погребалните обичаи на траки и елини несъмнено са резултат на активните и многостранни взаимодействия в контактните зони на Северноегейското и Западпонтийското крайбрежие, където двата етноса често са живеели в смесени общности. (39)

Теодосиев коментира някои ясни иконографски свидетелства в тракийската гробнична живопис, представящи хероизацията на погребаните тракийски царе и аристократи. Водещ пример е сцената на хероизация, изобразена в люнета на централната гробна камера на гробницата в Гинина могила при Свещари, (ок. 275 г. пр. Хр.), където Великата богиня поднася венец към главата на гетския владетел, представен като конник. Ясни данни за хероизация има, според автора, и в централния фриз в куполната гробна камера на Казанлъшката гробница, (80-те – 70-те г. на III в. пр. Хр). (40)

Редица археологически свидетелства ясно показват, че някои монументални тракийски гробници са били използвани сравнително дълго време, като през този периода били извършвани допълнителни обреди, а в някои случаи в гробниците са извършвани и вторични погребения и те са се превръщали във фамилни гробни паметници на местните тракийски династии. Ясни данни за подобно продължително използване има при куполната гробница от Мезек, построена през последните десетилетия на IV в. пр. Хр. за погребението на неизвестен тракийски владетел и функционирала до 70-те години на III в. пр. Хр., включително за извършване на вторични погребения. Друг гробен паметник, използван продължително време, е гробницата при Мъглиж, която има два етапа на строеж, като при втория дромосът е бил удължен и е построено преддверие, фланкирано с две камери, а старите стенописи са били заменени с нови, датирани около средата на III в. пр. Хр. Според Теодосиев, това дава възможност да се предположи, „че някои от тракийските монументални гробници, използвани продължително време за обредни дейности, включително вторични погребения, са били хероони и дори светилища, свързани с култа към обожествени знатни предшественици, които са били почитани като херои и антроподемони“ (41). Авторът обръща внимание на факта, че след извършването на погребението в куполната гробница в Жаба-могила край Стрелча, пред фасадата е била (п)оставена колесница с два принесени в жертва впрегнати коня, ориентирана на югоизток така, сякаш излиза от гробницата, а пред нея е бил положен още един кон. Несъмнено колесницата е била използвана за погребалната процесия (*екфора*) на покойния тракийски аристократ. В могилния насип са открити голям брой вторично вкопани обредни ями с

огнища, вероятно „свързани с култа към покойните тракийски аристократи, положени в двете гробници, които може би са били почитани като херои и антроподемони“ (42). Комплексът в могила Оструша също има характеристики, които подсказват, че той е хероон. Според Теодосиев, „в подкрепа на подобна интерпретация се явява и фактът, че гробничният комплекс в Оструша като план, размер и разположение в могилния насип, е сходен на т. нар. хероон, открит в южната периферия на могилата Мегали Тумба при Вергина“ (42-43). Важна стойност като свидетелства за погребалните вярвания и ритуали имат останките от жертвоприношенията на коне и оставените колесници пра някои от монументалните гробници. „Несъмнено в Древна Тракия конете и колесниците са демонстрирали властта и престижа на аристократите и царете, но същевременно те са имали и символично значение в отвъдния свят, където са указвали високия социален статус на погребания и са осигурявали неговото възраждане“ (44). Важни свидетелства носещи идеята за хероизация на погребаните (реално или символлично) в Мал-тепе при Мезек и Голямата Косматка при Шипка са частите от бронзови статуарни групи (?). Не споделям интерпретациите, които поддържа автора, че в двата случая покойният династ е бил представен като конен ловец.(45)

В заключение, според Теодосиев, „дори и при сегашното състояние на изворовата база е ясно, че наличните писмени сведения и археологически данни свидетелстват за култа към обожествените покойни тракийски аристократи и царе, почитани като херои и антроподемони.“ (46). Струва ми се, има нужда от прецизиране, дали понятията херос, антроподемон и бог са равнозначни семантично или са част от градация на феномените, в какъв контекст и т.н.

Рецензираната монография е задълбочен научен труд, изследващ и интерпретиращ сложната проблематика на монументална гробнична архитектура в Тракия, базиран на богатите археологически данни от проучванията и античните извори в контекста на цялостното културно развитие на страната.

4. Никола Теждосиев участва в конкурса и с 8 научни публикации – монография и 7 студии и статии, от общо 73 публикации и 11 рецензии. Всички публикации от конкурсния списък и голяма част от останалите са публикувани на английски език в авторитетни списания, поредици, сборни издания и монографии (значителна част в реферирани и индексираны издания – вж справката). Прегледът на цялата му продукция показва широк тематичен кръг на интересите, надхвърлящ рамките на тракийската археология. От конкурсния списък бих открил преработената и публикувана като монография дисертация на кандидата (№ 2). За научната ѝ стойност бих посочил само, че и до днес, няма по-сериозно изследване, свързано със Северозападна Тракия (като цяло или за някакъв период от I-то хил. пр. Хр.) в което да не се цитира този труд. Двете части на студията му за златните погребалните маски от богатите архаични некрополи от района на Термейския залив и Требенище (№ 3-4) също имат място и сега в актуални научни дискусии по проблематиката. За мен студията му за сребърната каничка-ритон от Баровското съкровище и сребърния скифос от Стара Загора, публикувана в авторитетно британско академично списание, е пример за съчетанието на професионален торевищен анализ на двата съда, с много добри фото- и графични илюстрации за нуждите на анализа, и интерпретацията на иконографските схеми и свързаните с тях извори, за да се достигне да цялостната интерпретация на двата съда.

Сред публикациите му от общия списък бих открил една от последните му студии, публикувана в реномиран сборник (№ 59), посветена на нов цялостен анализ на двете куполни гробници при с. Равногор, на стратиграфията им и подемния материал, за да се предложи нова, по-късна дата – от края на IV- началото на III в. пр. Хр. във II-I в. пр. Хр.

В заключение и като следствие от изложеното по-горе, потвърждавайки посочените качества на Никола Теодосиев като формиран задълбочен изследовател в областта на археологията на Древна Тракия (I хил. пр. Хр.), преподавател по тракийска и обща археология, коректен колега, заявявам своята увереност да гласувам положително за присъждането на гл. ас. д-р **Никола Петров Теодосиев** на академичната длъжност „*доцент*“.

20 октомври 2024 г.

Тотко Стоянов

